

- Lafontaine, O., Müllerová, Ch.: *Žádný strach z globalizace: Blahobyť a práce pro všechny*. Praha, Ústav mezinárodních vztahů 1999.
- Panarin, A. S.: *Iskušeniye globalizmom*. Moskva, Russkij nacionalnyj fond 2000.
- Smart, B.: *Postmodernism*. Warszawa, Zysk 1993.
- Sztompka, P.: *Trust: A Sociological Theory*. Cambridge UK, Cambridge University Press 1999.
- Zinovjev, A.: *Kommunizm kak realnost'*. Moskva, Geja 1994.
- Zinovjev, A.: *Zapad: fenomen zapadnizma*. Moskva, Geja 1995.

Antropologický rozměr globalizace

Ivan Mucha

Co rozumět pod tímto názvem? V současné změti pojmů ani jeden ze dvou výše zmíněných neposkytuje dostatek přesvědčivých definic, které by umožnily vydat se správnou cestou. Přesto se o to můžeme pokusit, neboť vydat se takovou cestou je nesmírně lákavé.

Antropologie jako věda o člověku vznikla teprve na přelomu 18. a 19. století. V zásadě se dělí jednak na antropologii jako vědu o člověku v exaktním přírodovědném smyslu, využívající poznatků fyziologie a biologie, jednak na disciplínu vypovídající o člověku ve smyslu filozofickém, tak jak ji založil I. Kant. Dnes vedle sebe koexistují antropologie přírodovědná, kulturní, sociální a filozofická. Rozpor, na mnoha místech nesmiřitelný, mezi přírodovědně a filozoficky orientovanou antropologií je patrný dosud. A dalo by se říci, že se stále prohlubuje s tím, jak se jednotlivé disciplíny dále diferencují a jak na sebe přestávají brát ohled.

Obě disciplíny prodělaly bouřlivý vývoj a obě se považují za dostatečně silné pro uhájení svých pozic. Nelze dělat mezi nimi kompromisy. Již na počátku textu je třeba zdůraznit, že pod antropologickým rozměrem globalizace se rozumí soubor otázek, které je možné si klást v souvislosti s tím, jak a do jaké míry má globalizace vliv na tematizaci člověka, především v rovině filozofického antropologismu fenomenologického typu, tedy v duchu radikálního fenomenologického zamyšlení nad smyslem světa a lidského života.

Globalizaci můžeme chápat jako pokračování novověkého procesu sekularizace, racionalizace a modernizace, tedy jako procesu, jímž antropos-člověk novověku začal ovládat a měnit svět, přírodu a společnost s využitím bohatého arzenálu nových prostředků, jimiž začal disponovat, především technikou a vědou. Tento proces, jehož

důsledkem bylo zdokonalování životních podmínek, se zdál v perspektivě nekonečný, což se v jistém smyslu stále ukazuje v nezadržitelném vývoji moderní civilizace planetární technovy. Na počátku tohoto procesu ovládnutí přírody, využití jejích zdánlivě nekončících zdrojů, se zrodily mnohé utopické představy šťastné budoucnosti, které byly jakýmsi ideologicko-náboženským derivátem legitimizujícím a orientujícím mnoho generací k pozemskému ráji. Základem tohoto opojení bylo také poněkud redukované pojetí člověka jako bytosti určené především svými materiálními potřebami a zájmy. Cílem a naplněním jeho života bylo materialistické uspokojení života v blahobytu a rozkoši (*carpe diem*), zbavené jakéhokoli směřování k transcendentnu, doprovázené sekularizací a později ateismem, případně nihilismem, spojené se zrelativizováním nebo úplným odmítáním tradičních hodnotových systémů.

Tento proces se opíral o důvěru, které se těšil lidský rozum. Vyvrcholil v osvícenské ideji možnosti vytvoření světa rozumného, zbaveného všeho, co bylo temné, co nebylo osvíceno či prosvíceno rozumem. Vytvoření rozumného světa či rozumné společnosti, kde by každému byla zaručena osobní svoboda, spravedlnost, materiální dostatek, mělo být dosaženo právě prosazením vševládajícího principu lidské racionality. Uskutečnění takového cíle se zdálo být na dosah ruky.

Prosazování principu racionality však od samého počátku, spolu s odstraňováním temných nerozumných stínů minulosti, přinášelo nejen nerozum nového typu, ale také nové formy osobní nesvobody, nespravedlnosti, bídy a sociální marginalizace. Více než zřetelně se ukázalo a nadále ukazuje, že civilizační pokrok sice dosahuje závratných úspěchů díky vysoce racionální vědě a technice, ale není schopen vymýtit přítomnost nerozumu, zoufalství a strachu v oblasti individuálního ani sociálního života, tedy ve vztahu člověka ke světu, ani v mezilidských vztazích. Tyto skutečnosti na sebe berou pouze jinou, novou podobu. Provázejí také procesy modernizace a globalizace.

Jaké je dnešní postavení člověka ve světě, je příliš obecně položená otázka. Můžeme si ji zúžit a konkretizovat. Nejprve nás zaskočí to, že jen obtížně se dobereme pravdy o tom, co je charakteristické či typické pro člověka obecně, pokud na něj budeme pohlížet očima disciplín, jako je kulturní nebo sociální antropologie, které se opírají o funkcionalistickou či strukturalistickou metodologii, nebo těch, které vidí člověka jako historicky se měnící bytost, s proměnami prostoru, v němž žije a pohybuje se. Většina těchto prací nabízí nesmírně pestrý obraz člověka, případně vyvrací možnost

uvažovat o něm obecně jako o jednom člověku, o jeho podstatných vlastnostech v substanciálně ontologickém smyslu. Na druhé straně vidíme, jak je různorodost kultur dnes vytlačována jednotčí silou prosazování globální civilizace.

Teprve v současné době, ve fázi globalizace, se objevují některé antropologické úvahy, které se zabývají rozbořením této nové situace. Vlivem globalizace, obrovského rozšíření masmédií, internetu a nových komunikačních systémů se mnohé podstatně mění. Se soudobou civilizací je spojena i otázka, zda žijeme ve fázi konce dějin, konce ideologií, která může být chápána jako zlom, nebo také jako předzvěst zániku lidské civilizace. Je to jakési definitivní vítězství Marcusova jednorozměrného člověka, dovršení procesů racionalizace a modernizace naprostou orientací dosavadní společnosti k prostředkům, kterými byla vytvořena soudobá civilizace moderní technovy? Jsou ideologie a utopické vize minulosti pouze blouznivými vidinami, které bránily jasnému, strážlivému pohledu člověka na jeho skutečné možnosti, jak se uplatnit, jak se radovat ze života, co chtít, čeho v životě dosáhnout?

Soudobá civilizace a svádění

Antropologie sociální i kulturní se zabývají lidmi žijícími v různých kulturách, v odlišných světech, s rozmanitými způsoby života, řídicími se ve svém jednání různými zvyky, představami, mýty, vyprávěními, světoobrazy. Tato kulturní rozmanitost, typická pro přírodní národy, nezasazené moderní technickou civilizací, je, jak se zdá, ohrožena. Rozmanitost světa, pestrost kultur, světoobrazů, fantazie a imaginace je nahrazována masivním působením a komplexním pronikáním jedné kultury. Těžko o ní můžeme říci, že je jen kulturou Západu, a považovat ji za přímého dědice kultury antické a středověké Evropy, jejích hodnotových systémů. Spíše než o západní kulturu a jejím pronikání do všech zemí světa můžeme mluvit o vlivu civilizace moderní společnosti průmyslové a konzumní, která vytvořila zásadní předpoklady ke kvalitativním změnám, k nimž dochází ve fázi globalizace.

Nová situace globalizační fáze vývoje soudobé společnosti se vyznačuje tím, že se lidé ocitají jakoby v jednom světě, ve světě moderní, postmoderní, globální technické civilizace, mezi jejíž projevy patří také vyvolávání krizí, paradoxů a rozepří, bojů, válek,

krutosti, násilí, teroru. Můžeme také vidět výraznou změnu jednání, chování, touhy, potřeb, zájmů při setkání přírodních národů s globální civilizací. Pod jejím vlivem se mění význam mýtů a náboženství vyrůstajících přímo ze života těchto autonomních kultur a společností. Změny hodnotové orientace a postojů v globalizovaném světě mohou vést i k vážnému zamyšlení nad tím, zda nedochází k transformaci či mutaci lidské přirozenosti. Zdá se, že za této situace pokulhávají výzkum a empirická šetření za reálným vývojem. Také se zdá iluzorní představa, že tento vývoj můžeme pozitivně ovlivnit. Čím dál více se ukazuje, že globalizační procesy mají za následek strhávání stále většího počtu lidí naší planety k podobnému životnímu stylu.

Tento masivní tlak moderní globalizované společnosti je velmi příhodně vystižen v pojmu svádění. Moderní technická civilizace otevírá také paradoxně obrovský prostor k jakémusi nevázanému, neserióznímu vztahu člověka ke světu, vyzývá ho k pohodě, hravosti, zábavě, radosti i neustálé extatičnosti, ať ve smyslu pracovního workoholismu, nebo nikdy nekončící zábavy. Moderní globalizovaný svět se jeví soudobému člověku také jako prostor k nikdy nekončícím hrám.

Svádění je rozvedením jedné z podstatných vlastností člověka jako *homo ludens*, jeho hravosti. Tedy nejen jeho schopnosti řeči či práce, vyjádřené v označení *homo loquens* a *homo faber*. Svádění by měl člověk odolávat, aby nepropadl zmatku a ztrátě kontroly nad sebou. Svedený člověk přestává být sám sebou, zapomíná na sebe a zcela se může oddat zábavné hře, pozorovat a analyzovat strategie svádění, uvědomovat si, že hra je něco více než on sám. Moderní civilizace vytváří prostor pro atomizovaného, izolovaného jedince vyvázaného z podstatných vztahů k druhým lidem, ale také nudícího se a lhostejného. Globalizovaná civilizace jej svádí a nabízí mu možnost, aby na sebe zapomněl, aby se bavil, hrál si, užíval, byl v pohodě.

V globalizované společnosti dominujících středních vrstev, bez politického zájmu na výrazných změnách, přestávají být kulturními vzory vzdělanci, intelektuálové, političtí vůdci vybízející k následování příkladným životem. Spíše se jimi stávají mediálně prezentované hvězdy uměleckého světa a sportu, které jsou snáze napodobitelné jako symboly života v globalizovaném světě her a pohody.

Procesy svádění mohou být rozehrány za předpokladu, že to, co nabízí soudobá civilizace, je skutečně svůdné. O to se dostatečně starají masmédia obracením pozornosti a vzbuzováním zájmu o veřejně prezentované události v politickém zpravodajství, nabídkou zboží

a proměny životního stylu, jeho unifikace pod obrovským tlakem reklamy. Jejich prostřednictvím se do vědomí lidí v globalizovaném světě dostávají nové hodnotové postoje, nové motivační cíle lidského jednání, které mají značný dosah a svádějí k uniformnímu životnímu stylu představitele různých kultur.

Francouzský antropolog Marcel Augé tvrdí, že teprve dnes můžeme začít vážně uvažovat o tom, jaký je antropos, člověk, protože teprve dnes globalizace zasáhla i do dosud autonomního života málo známých kultur. Augé se pokouší z této nové perspektivy interpretovat poznatky o člověku ve své *Antropologii současných světů*.

Meze prosazování racionality moderní civilizace

Bylo by jistě naivní domnívat se, že dnes žijeme všichni v jednom světě i v hlubším smyslu, než jak se tato představa vnucuje, sledujeme-li úspěchy technické civilizace a projevy svůdnosti mnoha jejích aspektů. Moderní technická civilizace je výsledkem rozvíjení vědy a techniky, která v mnoha ohledech usnadnila lidský život, znamenala obrovské zlepšení životních podmínek značného počtu obyvatel planety, především v civilizačně vyspělých zemích. To je však pouze důsledek rozvíjení pouze jedné roviny vztahu člověka ke světu, jeho racionality. Teoreticky, ideově je rozvíjení rozumové inteligence nekonečné, ale jak se ukazuje, dochází dnes k tomu, že racionalita moderní civilizace naráží na jiné hranice než intelektuální. Naráží na meze stanovené samotnou přírodou a zákony života.

Můžeme se domnívat, že tomu tak bylo vždy a že právě překonávání překážek daných nedostatečnou vybaveností člověka k adaptaci na podmínky života bylo podnětem k obrovskému rozvoji lidské kultury a civilizace. Člověk se zařizoval ve světě právě díky své schopnosti vynalézavého experimentování na principu pravdy a omylu, řešením problémů, k čemuž vyvinul dokonalý nástroj, kterým je moderní technověda. Zdokonalování tohoto nástroje jistě bude pokračovat, ale v jiných podmínkách než v těch, které muselo lidstvo překonávat v době ještě nedávno minulé.

Od konce 19. století se čím dál víc v dílech některých autorů biologů, etologů, psychoanalytiků i filozofických antropologů začalo poukazovat na to, že lidský život je ovlivňován nejen lidskou racionitou, ale že v jeho základu jsou neracionální struktury, nevědomé

podněty a procesy, které ho podstatně formují. Čím dál víc se poukazovalo na to, že racionalita, tedy i věda a technika, je pouze úzkou slupkou, pod níž se skrývá hluboko zakořeněný komplex sil, které hrozí tuto slupku rozbít. Na rozdíl od optimismu zastánců a nadšenců civilizačního pokroku proniká do úvah nad moderní civilizací pesimismus těch, kteří spatřují v patologických projevech života, v narůstající agresivitě, krutosti, násilí, teroru, nebezpečné a nevykořenitelné symptomy moderní doby. K obrazu moderní civilizace technovědy, její racionality, efektivnosti a nekonečné možnosti zdokonalování, patří i zrcadlový obraz hrozby zániku, katastrof a apokalyptických vizí. To, co bylo zprvu spíše tématem utopické a vědecko-fantastické literatury, stává se čím dál víc námětem realistických analýz a předpovědí možných katastrof a jejich důsledků. Jedním z prvních příznaků, na kterých bylo možné tuto změnu postojů – příklon k pesimistické životní vizi – spatřit, byl neobvykle vysoký výskyt sebevražd provázející vývoj moderní společnosti a projevující se právě v nejvyspělejších zemích industriálního světa. Z hlediska optimistického racionalismu je to projev iracionální, absurdní, nepochopitelný. Lidé v moderní společnosti jsou dezorientováni, a jak říká Emile Durkheim, v každé lidské společnosti existuje tendence k sebevraždě, která je právě v soudobé moderní společnosti značná. Je způsobena porušením jedné z hlavních vlastností člověka jako sociální bytosti, totiž jeho sklonu k sociální soudržnosti, která kromě té, založené na spolupráci, kooperaci jednání za účelem dosažení racionálně stanovených cílů, vyžaduje udržování ještě jiných vztahů a vazeb lidí vůči sobě navzájem.

K podstatě tradičních představ o lidskosti a humanitě patří nejen to, že lidé si rozumějí na základě shodného názoru nebo nalezení racionálního řešení svých sporů, ale také vědomí o pouhé sounáležitosti, silně emocionálně prožívané, vyjádřené v náboženství, mytologiích, v archetypech jednání a projevující se spontánně. V logice vývoje moderní civilizace je patrné nahrazování spontaneity sounáležitosti efektivitou racionálních forem vztahů sociální interakce a komunikace, v nichž je člověk angažován pouze svým rozumem, a nikoli celou svou osobností.

Právě z antropologického hlediska je možné položit si otázku, do jaké míry globalizace přispívá či porušuje napětí mezi tím, co je racionální, a tím, co je iracionální, nevědomé. Moderní civilizace v procesech, které můžeme označit za procesy svádění, využívá v masmediální oblasti i poznatků psychoanalýzy a efektivně působí na podprahové roviny lidské psychiky. Do kanálů masmediálního

působení, do zábavy i do konzumní orientace moderního člověka se promítají mnohé iracionální prvky lidské psychiky, které působí destruktivně a vyvolávají nejen obavy a strach, ale také sklony k agresivitě. Přibývá nejen těchto psychopatologických projevů, ale také rozmanitost forem, jimiž se projevují. Přesahují přitom nejen meze běžných, zakořeněných představ o lidskosti, humanitě i rozumu, ale také tradičních představ o krutosti a zlu. Rafinovaná a vysoce sofistikovaná společnost prosazující ušlechtilé cíle je plná vysoce efektivních forem násilí, krutosti, teroru a zla.

Globalizace nastolila novou situaci také tím, že na jedné straně vyvolává tendence k vytváření jednoho životního stylu, poukazem k adaptaci na nové podmínky způsobem, který bychom mohli označit za technický. Mám tím na mysli způsob adaptace, který vyžaduje určité konkrétní dovednosti, schopnosti, jež jsou potřebné k tomu, jak efektivně žít, jak se s podmínkami života vyrovnat. Takových postupů, které moderní civilizace nabízí, je celá řada. Vyžadují pouze jedno – plně přijmout to, co se nabízí, řešit problémy vlastního života podle nabízených vzorců chování, hledat stále nové informace, být co nejvíce vnějšně orientován.

Užití slovního spojení vnějšně orientované jednání, kterého poprvé použil David Riesmann ve své knize *Osamělý dav*, přesně vystihuje situaci, která nastává v moderní společnosti se stoupajícím vlivem médií. Bez médií se moderní člověk téměř nemůže obejít. Není důležité, zda chce nebo nechce postupovat takovým způsobem. Ona tu prostě jsou a moderní člověk jim nemůže uniknout. Mění dokonce jeho přirozenou, naivní představu o světě, ovlivňují jeho sociální vnímání, způsob, jakým se ve světě orientuje. Navíc to není jen nástroj, který by sloužil nějakému izolovanému jedinci, ale je to společný nástroj celého společenství, jímž disponuje společnost, civilizace jako celek. Využívá předností a výhod moderní technické civilizace spolu s ostatními, a na druhé straně je strhován spolu s nimi do událostí a procesů, které tyto vnějšně nabízené prostředky samy způsobují. Možnost bránit se takovým tlakům je značně omezená. Vnějšně řízený, vnějšně orientovaný jedinec je závislý na tom, co je mimo něj a co jej podstatně formuje. Možnost vlastní, autonomní, svobodné volby, svobodného rozvrhu jednání je značně omezená. Moderní civilizace globalizovaného světa stále víc počítá s tím, že jednání probíhá nejen v rovině svobodného rozvrhu účelného jednání, ale že jedinec je součástí procesů, které jsou nesmírně komplikované a v nichž má malý prostor k takovému od vnějšních vlivů oproštěnému chování.

Globalizace je nejen reálným procesem, ale také, což je z hlediska vnějšně orientovaného člověka velmi důležité, masmediálně prezentovaným procesem. Rozvoj masmédií sám je jedním z podstatných projevů globalizace. Rozšíření globálních problémů nebylo možné bez zdokonalení masověkomunikačních prostředků. Závislost na komunikačních systémech charakterizuje také jeden z aspektů vnější orientace člověka současnosti, což se promítá pochopitelně i do nejběžnějších situací každodenního života.

Z antropologicky zajímavého aspektu se ukazuje závažný dopad těchto procesů na to, co filozofická antropologie považuje za závažný rys moderní doby, který se ještě více stává patrným dnes. Obrazně řečeno je to poukaz k tomu, že člověk zaujetím pro vše nové, vnější, co je mimo něj, zapomíná na sebe sama, nebo, jak říká Heidegger, zapomíná na bytí, přestává si klást v podstatném smyslu otázku po tom, co je smyslem jeho života, otázku, která překračuje horizont jeho pohybu v jednorozměrném světě konečných hranic prostoru a času, prostoru *carpe diem*, přesahu, který je základem každého založení velkých, případně všech známých kultur. Zapomínání sebe je přitom provázeno jakoby extatickým překračováním všech možných tabu, religiálních, sexuálních, norem dosud platných, v mylné představě heroicko-titánské vzpoury. Spíše než povahu heroicko-titánskou má tento proces povahu hédonistické touhy po uspokojování rozkoše bez jakýchkoliv omezení. Vše, co bylo vytvořeno lidskými kulturami, bylo vytvářeno s vědomím respektování určitých pravidel, kritérií a řádu. Hédonisté bažící po bezbřehé radosti rozbíjejí jakákoliv omezení tohoto typu, tedy taková, která jedince disciplinují a kultivují. Často se to děje pod vlivem vědeckých teorií. Překračování tabu ve vědě, nalézání a ověřování nových poznatků je zcela oprávněné. Poněkud zbrklé přenášení poznatků exaktních věd, například biologie, do výkladu lidské kultury je mnohdy zavádějící. Mnozí biologii poučení experti dnes považují člověka spíše za vzácnou kombinaci genové výbavy než za sociálního a kulturního jedince. Vše, co bylo vytvořeno v podobě kulturních hodnot, považují za omezující, či dokonce stavící se proti lidské přirozenosti. Argumentují zpravidla tím, že nejpresnější poznatky o lidské přirozenosti mohou podat přírodní vědy. To platí také o člověku vůbec, antropos, jako předmětu vědeckého, tedy přírodovědného zájmu.

Zdiskreditování pojmu kultury zpochybněním vzorce, modelu či ideálu, který byl základem vzdělanosti a kultivace jedinců a komunit či společností, bylo v jistém smyslu projevem osvobozující síly od pokrytectví, falše a manipulace s ideály kultury projevující se na

konci 19. století. Na druhé straně nihilismus konce 19. století vyvolal k životu jiné modly, vzory kultury a ideály, s nimiž, jak se zdálo, bylo možné žít snadno, bez zákazů a omezování tradiční kultury. Každé historicky významné období spojené se vznikem velké kultury je obdobím jasného vymezení toho, co je zakázáno, a toho, co je požadováno jako nejvyšší cíl a smysl jednání. To však kultuře postmoderní doby chybí.

Samovývoj globalizované společnosti

Globalizace zasahuje do lidského vztahu ke světu ještě výraznějším reduktivním způsobem než modernizace. Můžeme to říci na základě srovnání s představami o možnostech skrytých v člověku, jak se o nich zmiňují významní myslitelé minulosti a také badatelé sociální a kulturní antropologie. Antropologie, především vědecká či přírodovědná, mírní přílišný optimismus a značné idealizace představ o člověku a jeho možnostech, které byly základem mnoha utopicko-filozofických učení nebo programů politických reformátorů. Ideализované představy o člověku mizí z úvah dnešních myslitelů či analytiků postmoderní doby. Od počátku moderního věku, od prosazování typu industriální společnosti, je čím dál nápadnější rozpor, který je mezi rétorikou humanistického optimismu a realitou, rozpoznáním skutečných vlastností člověka, v tom, jak se konkrétně projevuje, jak jedná. Moderní věk nebyvalou měrou otevřel prostor k davovému chování, davové hysterii a k probuzení zasutých hrůz iracionality jednání, pronásledování a zabíjení organizovaného a tiše schvalovaného velkým počtem obyvatel obávajících se o to, aby se sami nestali obětními beránky. V moderních dějinách se výstražné připomínky hrůz středověku nestaly minulostí, ale v mnohém byly ještě překonány. Zkušenosti 20. století silně otřáslы představou o dobré lidské přirozenosti rozumného člověka humanistické víry. To je vážný problém.

Hrůzy nedávné minulosti, na nichž se také podílela modernizace, ukázaly na mnohem širší rejstřík lidského chování, než se kdy předtím předpokládalo. Poznání podstatných vlastností člověka není pochopitelné pouze z hlediska poznatků přírodních věd, ale musí být doplněno i o poznání člověka v jeho konkrétních projevech, tedy i jako civilizovaného člověka moderní doby. Bez popisu toho, jak se člověk chová jako součást konkrétního systému politického, ekono-

mického, právního či v širším smyslu kulturního, se toho dozvíme poměrně málo. Proto jsou mnohé příklady uváděné etology, biologie, psychologie či psychoanalytiky sice velmi zajímavé, ale nedostačující. Rozmanitost chování a jednání člověka, jeho vynalézavost v oblasti prosazování dobra i v rovině vynalézavosti zla jsou zastoupeny stejnou měrou.

Globalizace vytváří širší prostor k uplatnění sil dobra i zla. S tím je třeba počítat. Globalizovaný svět vytváří více problémů, než je schopen řešit. To souvisí s narůstající komplexitou, složitostí moderního světa, s evoluční diferenciací, s tím, že je natolik složitý, že se v něm nemohou uplatnit reduktivní postupy, které by umožnily vidět jej a regulovat, kontrolovat a řídit z jednoho administrativního či mocenského centra. Schematizující ekonomické teorie čerpají z předpokladů, které jsou platné a závazné pro samovývoj ekonomického systému, ale nikoli pro společnost jako celek. Diktát současných principů světové ekonomiky, který bývá často považován za synonymum globalizace, redukuje současný svět na svět ekonomických či finančních zájmů, jejichž prosazování však vyvolává více problémů a paradoxů, než si jsou zastánci ekonomické interpretace globalizace ochotni přiznat.

Globalizace je v sociologické teorii popsána na vysoké úrovni obecnosti v teoriích systému podle nového paradigmatu, tedy v teoriích autopoietických. Ty berou v potaz také další systémy soudobé společnosti, politiku, právo, vědu, vzdělání a jiné a všímají si jejich samovývoje. Samovývoj jednotlivých systémů soudobé společnosti probíhá jako proces jejich vnitřní sebediferenciace podle toho, jak jsou samy schopny řešit problémy, před které jsou postaveny. Přijetí myšlenky, že současný svět plodí více problémů, než je schopen vyřešit, vede i v oblasti jednotlivých, dílčích systémů k nutnosti orientovat se na problémy, které jsou v situaci teď a zde řešitelné. N. Luhmann důsledky těchto procesů vyjadřuje pojmem funkcionální diferenciací, čímž chce vyjádřit kromě jiného také základní myšlenku, že orientace na řešitelné problémy závisí na úspěšnosti řešení, o níž dnes nerozhodují žádná přání, zájmy či vůle jedince, člověka, ale že jsou přijímána pouze taková řešení, která mají pozitivní dopad na celý systém. Mohli bychom říci, že vysoce diferencované systémy zadávají úkoly k řešení, a dokonce samy naznačují, jakým způsobem je možné je řešit.

Systémová diferenciací globalizované společnosti vytváří prostor, v němž se pohybuje člověk dnešní doby, bez možnosti úniku. Klasické antropologické teorie byly dosud příliš zaujaty podstatou

člověka jako izolovaného jedince stojícího proti světu či společnosti, posuzujícího vnější svět, pokoušejícího se mu porozumět nebo ovládnout ho na základě potenciální možnosti jeho vědomí, především pak s využitím potenciality jeho rozumu. Neustálé zdůrazňování rozumných nebo přirozených vlastností člověka jako tvůrce svého světa, světa kultur, objektivujícího své niterné vlastnosti v díle, které bylo vytvořeno k tomu, aby mu co nejlépe sloužilo, je v konfrontaci se současným stavem světa zpochybňováno.

Antropologie jako věda o člověku prodělala od svého počátku významné změny. Dnes se nelze opřít o poznatky, jež by ignorovaly člověka nejen jako bytost sociální a kulturní, ale nelze jej ani vydělovat ze souvislostí života, který popisují systémové teorie analyzující globalizační procesy. Z hlediska systémových teorií autopoietických systémů není člověk izolovaným jedincem pozorujícím procesy samovývoje systémů, které by vůči němu byly vnější, ale sám se na nich aktivně podílí. Není součástí systému společnosti, ale sám může být popisován jako jeden ze systémů. Systémové teorie eliminují možnost uvažovat o člověku ve smyslu antropologických teorií. Můžeme se pokusit pouze ukázat, v jakém smyslu mohou systémové teorie globalizace přispět k lepšímu ozřejmení vlivu globalizace na člověka současné doby.

Globalizační procesy se vyznačují silou, která, jak jsme zmínili výše, přesahuje vliv vyvolaný silnou dominancí ekonomického systému. Obecně můžeme říci, že globalizace je procesem redukcí orientaci člověka ve světě takovým způsobem, že preferuje či selektuje pouze určité jeho vlastnosti, které jsou pak základem motivace jeho jednání, formování jeho hodnotových vzorců a především přispívají k jeho konformitě vůči trendu současného vývoje světové společnosti. Kromě konformních projevů plodí globalizace také postoje nonkonformní, které jsou mnohdy spíše projevem bezradnosti či bezvýchodnosti směřujícím spíše k destrukci, násilí, terorismu a k různým projevům zjevného či skrytého odmítání zjevného či latentního nátlaku a omezování.

Situace jedince v globalizovaném světě je nesmírně složitá. Lidé žijící v něm jsou globalizací postiženi podobně jako epidemickou chorobou nebo jako by byli pod vlivem psychické sugesce. Právě v této rovině, v neviditelné oblasti působení sil, které jsou podobně neviditelné jako vlny přenášející obrazy televizního vysílání, je působení globalizace nejsilnější. Můžeme dokonce říci, že na rozdíl od neviditelných vln elektromagnetických, které námi procházejí, vlny psychického působení v nás zůstávají, ovlivňují naše myšlení, city, hod-

notové postoje, naše rozhodnutí v jistém smyslu zasahují i do intimity vztahů. Nejen nové technologie, které posilují schopnost řešení řešitelných problémů, ale také média a masmédiá přispívají či provádějí redukci komplexity soudobého světa tím, že posilují adaptivitu člověka vůči globalizaci.

Podíl masmédií se zdá téměř klíčový. Disciplinující funkce systémů se projevuje v tendencích směřujících ke kontrole a regulaci vztahů tím, že zdůrazňuje, co je v dané oblasti nutné řešit z hlediska systémové priority, čemu se nelze vyhnout. Disciplinující funkce systémů moci, nejen politické, ale také ekonomické, právní a dalších, se projevuje s obrovskou silou v soudobé společnosti a formuje člověka současné doby více, než jsou si schopni zastánci přístupu antropologické priority analýz postavení člověka v současném světě připustit. Tlak moderních systémů je tak obrovský, že si můžeme dokonce položit otázku, zda pod jejich vlivem nedochází k nějaké výraznější mutaci lidské přirozenosti. Změny, k nimž dochází v důsledku zavádění počítačů, elektronických médií, nových komunikačních systémů a internetu, dovedeme těžko předvídat. Nejsme dnes postaveni do situace, abychom mohli volit, zda se přizpůsobit, nebo ne. Současný svět za nás už tuto volbu učinil. Jsme jeho součástí a, řečeno slovy systémové teorie, jsme vtazeni do procesů redukce komplexity, které nemůžeme změnit. Dokonce se dá říci, že svůdnost soudobé globalizované civilizace, počítající s podstatnými vlastnostmi člověka, s jeho hravostí, s jeho smyslem pro úniky do představového světa fantazií, utopií, je přímo touto globalizovanou civilizací naplňována plnou měrou. V jistém smyslu, viděno tradičnickými očima, jsou procesy, které svádějí a šálí, prázdnými iluzemi, nepravdami, případně procesy bránícími položení tradičních otázek po skutečné podstatě člověka. A přesto i hravý člověk moderní civilizace globalizovaného prostoru má vlastnosti člověka, *antropos*. Pouze tento *antropos* globalizace opouští ty otázky, které si kladly všechny známé civilizace v jiné době a v jiných světech. Byli to jiní lidé, nebo stejní, v čem a do jaké míry? Rozhodnout tuto otázku se zdá obtížné. Antropologie současných světů bude muset provést radikálnější přehodnocení toho, co je člověk, než tomu bylo kdykoli dříve. Také proto, že současný globalizovaný svět jako by zamezoval možnosti hledání srovnání moderní civilizace globalizovaného světa s jinými kulturami. To, co nenacházíme v prostoru, tak jako dříve v různých kulturách kontinentů žijících mimo dosah moderní průmyslové civilizace, nacházíme dnes jinde. Dochází k jakési vnitřní diferenciaci představových světů, která je naplňováním stálého

puzení k jedinečnosti, k únikům do virtuálních světů. V nich je možné spatřovat jakýsi derivát reziduální touhy po rozmanitosti lidského rodu. Zoufalci nespokojení s průmyslovým světem moderní doby utíkali z technické civilizace do prostředí přírodních národů. Dnes s pomocí prostředků supermoderní civilizace mohou unikat do virtuálních světů, aniž by opustili omezený prostor místnosti, která je součástí jejich domova.

To vše jsou projevy konformismu, vynalézavé adaptace člověka na podmínky života, kterou můžeme sledovat od počátku novověku až po současnou dobu, nárokující si pouze část osobnosti člověka, eliminující vše, co by se mohlo jako nerozumné postavit proti procesům racionalizace, modernizace a globalizace. Čím byl tento proces úspěšnější ve smyslu skutečného sociálního pokroku, demokratizace politického života, blahobytu ekonomického, tím se častěji projevuje i opačná strana lidské povahy, kterou bychom mohli označit za iracionální. To je také podnětem k zamyšlení nad tím, zda příliš zdůrazňovaná idea pokroku, kterého bylo dosaženo, nebyla příliš zatížena značně zjednodušeným obrazem člověka. Zda není třeba pokusit se hledat jiné podstatné a doposud spící či do pozadí odsunuté vlastnosti, stále přítomné v člověku.

Smrt člověka, či mutace lidského rodu?

Napětí vyvolané důsledky globalizace může vést také k položení otázky, jaký smysl má lidské jednání. Častěji, než tomu bylo kdykoli dříve, se zdá, že člověk žijící v globalizovaném světě nemá ani chuť, ani čas si tuto otázku položit nebo se nad ní zamýšlet. Vypadá to tak, jako by přijímal smysl, který je mu nabízen nebo přímo vnučován veřejně prezentovanými názory mediálních hvězd, masmediálními komunikačními systémy, případně tlakem, který na něj vykonávají jeho profesní povinnosti. Rovnováha mezi prací a odpočinkem, prací a zábavou je narušována stoupajícími nároky moderních organizací, systému podnikání, komunikace a interakce. Globalizovaný svět je nepřehledným horizontem podnětů, jež neustále útočí na člověka, které jej rozptylují a vytrhují z možného klidového, meditativního či kontemplativního zamyšlení se nad smyslem vlastního života. To se promítá do způsobu, jakým člověk globalizovaného světa vnímá své okolí, svět, ostatní lidi, své bližní a nakonec i sebe sama.

Masivní tlak globalizovaného světa reflektují někteří myslitelé současné doby tak, že ji označují za období mizení člověka, nebo dokonce jako Foucault, smrti člověka. Není to již člověk, kdo mluví, ale řeč, která mluví skrze člověka, není to člověk, kdo myslí, ale epistémy vědění, které formují lidské myšlení, není to člověk, kdo jedná, ale systémy jednání, není to člověk, kdo komunikuje, vede dialog, ale komunikační systémy, diskurzy, které nastolují témata i způsob, jakým se dialogy vedou a jakým se řeší problémy. V tomto duchu je antropologický rozměr lidské existence zcela absorbován různými variantami systémového a poststrukturalistického myšlení. Redukovaný svět soudobé globalizace je omezeným prostorem lidských aktivit, jehož hranice jsou nezřetelné, nejasné, které nepůsobí dojmem překážek, jež je nutné či možné překonat. Nejasné hranice a meze jsou vlastně neustále překračovány, aniž si to uvědomujeme. Detabuizované světy neposkytují žádné opěrné body. Vše působí jako snový svět, v němž můžeme klouzat podobně jako virtuálními světy na internetu. Není zde nic, co by nás vážalo, zavazovalo či nutilo k rozvíjení vlastností a dispozic osobnostních, k hlubšímu pozorování a intenzivnějšímu porozumění sobě a světu, člověku a společnosti. Člověka popisovaného v duchu humanistické tradice jako jedince určeného podstatnými vlastnostmi jeho přirozenosti, pevně zakotveného ve světě a ve společnosti se zmocnil supersystém moderní globalizované společnosti, který pevné vazby nahrazuje pouze podmíněnými, dočasnými spojeními. Teorie autopoietických systémů popisuje tyto procesy jako samovývoj systémů vzájemných a vyvazujících jedince ze vztahu k sobě navzájem i ke světu podle kognitivních impulzů redukce komplexity. Také na tomto místě bychom mohli mluvit o mizení či smrti člověka v globalizovaném světě.

Otázka po smyslu lidské existence prochází dějinami lidského myšlení v různé intenzitě od samého počátku. Byla kladena většinou velmi prostě a jednoduše, rozumně, jako otázka po tom, co je na dosah, po tom, co má či nemá člověk ve svých rukou, co může a jak to může ovlivnit. Moderní civilizace nebyvale rozšířila prostředky, jimiž lidstvo disponuje, a v jistém smyslu právě účinnost těchto prostředků naplnila člověka moderní doby titánským slavomamem, který neodpovídá jeho reálným možnostem. Příčinu optimismu moderní doby lze spatřovat i v lákavosti abstraktních hesel a obecných pojmů, které posilují sebevědomí mnoha lidí, jako například pokrok, lidstvo, lid, strana, třída, národ. Tak jako se v 19. a částečně i ve 20. století projevila svůdnost pojmu národ, je velkým svodem

moderní doby představa, že všichni stejnou měrou jsou součástí globalizovaného světa moderní civilizace, která může splnit všechna naše tajná přání a tužby. Tato představa je však iluzorní.

Antropologické rozměry globalizace mohou být uvažovány také s připomenutím omezených možností každého konkrétního člověka jednotlivě, s tím, co vypovídá pravdu o konečnosti lidské existence ve všech případech tak podobné ostatním. Tato zkušenost se může projevit i v pochopení toho, co lidi vzájemně spojuje, v probuzení smyslu pro symboly – *symbolon* –, a nikoli pro to, co je rozděluje – *diabolon*. Jinými slovy zachovat si smysl pro to, co je z hlediska uvažování o lidských osudech, i v současném světě neustálého štěpení, diferenciací činností, narůstání nepřehledného množství informací, komunikačních a interakčních systémů, tím, co je spojuje.

Moderní globalizovaný svět se prezentuje z antropologického hlediska spíše jako svět člověku cizí. Vybízí jej spíše k tomu, aby zapomněl na své bytí, na smysl svého bytí. Průvodním jevem tohoto tlaku je to, že se stále patrněji uvolňují síly ničivé, nekontrolovatelné, destruktivní, agresivní, násilí a různé formy teroru. Vedle vysoce komplexních systémů soudobé společnosti, řídicích se ve svém autopoietickém vývoji vyšší, řádově vyšší racionalitou, než je racionalita účelového jednání jedinců, působí různé formy pověr, polopravd, sektářského myšlení, které nabízejí srozumitelný, zjednodušený obraz člověka a v této trivializované podobě se stávají základem jeho víry v životní smysl. Jsou také patrné v různých formách náboženského fundamentalismu, jakési náhražkové formy určení toho, co lidi spojuje, v partikulárním fanatismu jednotné náboženské víry naplněné nenávistí k jiným názorům a přesvědčením.

V současném globalizovaném světě diferencujících se vysoce komplexních a mimořádně sofistikovaných systémů nemůžeme očekávat, že by vznikla nová náboženská víra, nový filozofický směr, který by podstatně změnil postoje drtivé většiny lidí konformních vůči svodům hédonistické orientace soudobé společnosti. Je to však pouze část lidské osobnosti, která podléhá těmto lákadlům. Větší část lidské osobnosti, její iracionální složka, nevědomí, je aktivována přinejmenším stejně jako ta racionální. To, co bylo považováno za projevy patologické či psychopatologické, spíše za extrémní případy vymykající se normálnímu, rozumnému životu, projevuje se tak často v současném světě, že to přinejmenším vede k revizi našich představ o tom, co je rozumné a nerozumné, jak na to upozornil například Michel Foucault.

Filozofická antropologie ve věku globalizace má možnost zaznamenat vliv globalizace na člověka v jeho komplexnosti. Může se zamýšlet nad tím, zda v současném světě nedochází k mutaci lidského rodu vlivem naprosto nové a jedinečné situace, v níž se člověk dnešní doby nachází. Na druhé straně nemůže odhlížet od stoupajícího počtu projevů patologického či psychopatologického jednání, které se zcela vymykají ideálům humanismu a kultury, z nichž vychází základní postoj antropologismu. Psychopatologické projevy v současném globalizovaném světě překračují podobné projevy známé z jiných kultur než tradiční, evropské, popsitelné a srovnatelné s ní.

V konfrontaci se současnými procesy globalizace má antropologie nesrovnatelně skromnější cíle než ve svých počátcích. Daleko více prostoru musí věnovat tomu, co lidský rod ohrožuje. Po modernistickém optimismu fascinovaném možnostmi rozvinutí lidské osobnosti ve věku blízké budoucnosti jsou vize globalizovaného světa spíše pesimistické. Svatý Pavel a po něm Hölderlin říká, že tam, kde roste zlo, roste také to, co pomáhá. To, co pomáhá, co může pomoci z antropologického hlediska, není nová, pravdivější koncepce či snad vědecktější pojetí člověka, ale připravenost k vyrovnávání se s novými situacemi, paradoxy, rozepřemi, ale také možnými globálními či ekologickými katastrofami, které mohou přivést i k prostému zamýšlení nad osudem člověka a lidství v situaci, kdy všemocné systémy svou moc ztratí, kdy se zhroutí. Takový okamžik může nastat a je třeba s tím počítat. Taková situace může větší pozornost obrátit k položení základních otázek, které si od počátku kladla filozofická antropologie, především otázky po smyslu lidského života, pro kterou globalizovaný svět nemá smysl, neboť se zatím zdá, že je zbytečná.

Literatura

- Augé, M.: *Antropologie současných světů*. Brno, Atlantis 1999.
Baudrillard, J.: *Amerika*. Praha, Dauphin 2000.
Baudrillard, J.: *Lechange symbolique et la mort*. Paris, Fallimard 1976.
Baudrillard, J.: *O svádění*. Olomouc, Votobia 1996.
Baumann, Z.: *Globalizace*. Praha, Mladá fronta 1999.
Coreth, E.: *Co je člověk?* Praha, Zvon 1999.
Foucault, M.: *Dějiny šílenství*. Praha, Lidové noviny 1993.
Foucault, M.: *Myšlení vnějšku*. Praha, Herman a synové 1996.
Heidegger, M.: *Holzwege*. Frankfurt a. M., Vittorio Klostermann 1950.

- Huizinga, J.: *Homo ludens*. Praha, Dauphin 2001.
Lipovetsky, G.: *Éra prázdnoty*. Praha, Prostor 1998.
Lipovetsky, G.: *Soumrak povinnosti*. Praha, Prostor 1999.
Lorenz, K.: *Odumtrání lidskosti*. Praha, Mladá fronta 1997.
Luhmann, N.: *Die Gesellschaft der Gesellschaft*. Frankfurt a. M., Suhrkamp 1996.
Luhmann, N.: *Soziale Systeme*. Frankfurt a. M., Suhrkamp 1984.
Popper, K.: *Život je řešení problémů*. Praha, Mladá fronta 1998.
Riesmann, D.: *Osamělý dav*. Praha, Mladá fronta 1968.